

AZ „IRAKI TÖRÖKÖK” AZERBAJDZSÁNBAN (c. 1029–1044)

TÖSÉR MÁRTON*

Kulcsszavak: *szeldzsuk-török vándorlás, nomadizmus, kurdok, legelőterületek*

Absztrakt: *A 11. századi oguz-török népvándorlás első nyugati célpontja Északnyugat-Iránt érintette. Az itteni Ravvádida emírség területén kezdetben szívesen látott vendégek voltak, mivel hasznos segédcapatokként számítottak rájuk rivális szomszédaik ellen. A térség eltörökösítése ezzel a csoporttal kezdődött meg, érdemes megvizsgálni azokat a körülményeket, melyek megtelepedésüket lehetővé tette.*

A szeldzsuk-törökök nyugati vándorlásának első állomása Azerbajdzsán volt, itteni megtelepedésük lett a későbbi hódítások kiindulópontja. Ebben az írásban persze a középkori értelemben vett tartományról beszélek, a mai északnyugat-iráni területeket is beleértve. Ez a régió több szempontból is vonzotta őket: nomád életmódjuk miatt az itteni legelőterületek voltak fontosak, de politikai megosztottsága és muszlim-keresztény végvidék státusza a lovasíjász csapatok számára nyújtott lehetőségeket. Mindezek egyszerre indították meg azt a folyamatot, amely a térség eltörökösödését eredményezte.

A kezdeti török bevándorlás közvetlen oka a Gaznavida Mahmúd (997–1030) szultánnal való konfliktusuk volt, aki elfogatta vezérüket, Arslánt (1025), emberei egy részét pedig Horászán északi határára telepítette. Nem sokáig maradtak azonban nyugton, és 1028-ban elűzte őket onnan, mire egy részük (kétezer sátor) nyugatra indult el, és végül a Ravvádida emírnél, Vahszudan ibn Mamlannál (1019–1054) kötöttek ki.¹ Arslán jabgu a dinasztiaalapító Szeldzsuk vezér fia volt, akinek halála után megörökölte a térségbeli türkmének feletti hatalmat. Ez a hatalom azonban nomád szokások szerint nem egyszemélyi uralom volt, hanem az egész

családot illette. Így amikor Arslán fogságba került, a hatalom a másik ágra szállt: egyik testvére, Mikail fiai, Csagri bég és Togril bég kezébe. Arslán nyugatra vándorló emberei és leszármazottaik viszont az ő utódait tekintették a legitim uruknak, és amíg csak lehetett, nem vágytak arra, hogy a másik ág uralma alá kerüljenek. Több vezér irányítása alatt tevékenykedtek, de szükség esetén összefogtak, viszont Arslán fiához, Kutalmishoz erősen kötődtek, aki aligha véletlen, hogy idővel a térségben tűnt fel.² Ellenben Togril béget, miután megkezdte nyugati terjeszkedését, kerülték, ha csak lehetett, és igyekeztek olyan területre húzódni, ahová nem terjedt ki hatalma.

A nyugati vándorlás kezdete tehát 1029 volt, de hogy milyen gyorsan értek el a Perzsa Irakba, az nem teljesen egyértelmű. A szakirodalom általában már ehhez az évhez köti első örmény portyájukat is,³ azonban ennek az az oka, hogy Ibn al-Athīr ennél az évnél írja le menekülésüket Horászánból (AH 420), csakhogy ő az irakiak egész történetét ennél az évnél foglalta össze. A kétezer sátornyi nép először Iszfahánba ment Ala al-Daula (1008–1041) emírhez, de mivel Mahmúd szultán utasította őt az elfogásukra vagy megölésükre, továbbálltak Vahszudanhoz. Te-

* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport, Budapest H-1097, Tóth Kálmán u. 4. tosermarton@freemail.hu.

¹ IBN AL-ATHĪR 2002, 13, 16–17. viszont úgy tűnik, hogy több eseményt is összevont 1029-hez, lehet, hogy később érkeztek meg, az 1030-as évek közepén. Más részük Horászán északi peremén maradt egyelőre, amíg 1035-ben meg nem érkeztek a Mikailidák a Folyóntúlról. „Irak” itt a Perzsa Irakot (Iraq al-Adzsam) jelenti, nagyjából Rajtól nyugatra a Zagrosig terjedő vidéket.

² HUSAYNI 2011, 19; PEACOCK 2005, 217–219 szerint már korán, talán 1038-ban Armenia és Azerbajdzsán hegyvidékére küldték nagybátyjait.

³ PEACOCK 2005, 212.

hát lehet, hogy akár több éves vándorlás után érkeztek csak meg Azerbajdzsánba, az első itteni dúlásuk 1037/38-ra datálódik.⁴ Továbbá még egy dolgot is figyelembe kell venni: az irakiak Arszlán fogsága után „több fő alatt álló nép” voltak, a források nem egyetlen uralkodót, hanem több béget említenek vezetőjüként (Köktas, Buka, Kizil, Manszur, Naszoglu). 1034-ben a Mahmúd halála után ismét gaznavida szolgálatba állt türkmeneket megint vezetőik kiiktatásával próbálták megbízható segédcapatokká alakítani. Nem sikerült, az Arszlán eltávolítása után legtekintélyesebb béget, Jagmurt ugyan megölték, de Buka, Köktas és Kizil nyugatra menekült. A törökök ezután végleg destabilizáló tényezővé váltak Északnyugat-Iránban, mivel ha nem Maszúd szultán (1031–1041) ellenségeit segítették, akkor is fosztogatásaikkal az amúgy is zavaros viszonyokat nehezítették.⁵

Ehhez a csoporthoz tartoztak tehát a Vahszudanhoz érkezett türkmének, akik kezdetben jól kijöttek az emírrrel, aki gondoskodott róluk és házassági szövetségre lépett velük (a gandzsai Saddádida emírekkel vagy más szomszédaival szemben is jól jöhettek a lovasíjász nomádok). Nagyjából a mai iráni Azerbajdzsán területén telepedtek meg, Hamadán, Qazvin, Tebriz, Urmiya vidékén, de egy csoportjuk Rajban maradt. Nem voltak békés jövevények, hamarosan mindenfelé dúltak-pusztítottak (1035 után újabb oguzok érkeztek nyugatra, mivel a Horászán határán maradt nagyobbik Arszlán-csoport tagjai is elmenekültek a Mikailidák érkezésekor). Az urmiyai oguzok örmény területekre vezettek portyát, ahonnan nagy zsákmánnyal és sok fogollyal tértek vissza, 1037/1038-ban a Tifliszt ostromló grúzokat futamították meg, viszont a térség kurd lakosságával ellenséges viszonyba kerültek dúlásaik miatt (valószínűleg a transzhumáló kurdok hegyi lege-

lőit akarták megszerezni – a kurdokra még kitérek lentebb). A fosztogató életmód idővel ellenük fordította Vahszudant is, miután 1037/1038-ban felégették Maraghe főmecsetét, ezért összefogott unokaöccsével, Abu'l-Hajdzsával és vereséget mértek a törökökre, akik ezután szétszóródtak Iránban. De az emírség területe nem maradt sokáig törökök nélkül, ezért végül 1040/1041-ben Tebrizben megölette több vezérüket, ezután a Zagrosz-hegység túloldalára átkeltek, mert keletről közeledtek Ibrahim Inál csapatai, aki Kizil halála után bevonult Rajba. Itt Moszul vidékét kezdték fosztogatni, de végül a helyi Ukajlida emír vereséget mért rájuk 1044-ben.⁶ Ezután az „irakiak” eltűnnek a forrásokból, de nem azért, mert mind odavesztek volna, hanem mert ekkor már megkezdődött Togríl bég nyugati terjeszkedése, és volt, aki behódolt, volt, aki nyugatabbra húzódott előle.⁷

Ez a nyugati „kitérő” viszont jól látható a keresztény forrásokban: a bizánciak és az örmények éppen ekkortól figyelnek fel a törökök támadásaira. Skylitzes szerint a vereséget szenvedett nomádok észak felé húzódtak és a legkeletibb bizánci tartományon, Vaspurakanon át vonultak el Azerbajdzsánba, miután legyőzték az itteni kormányzót. Szerinte Kutalmis, Arszlán fia volt ezek vezetője, aki felhívta Togríl bég figyelmét a gyengén védett bizánci végvidékre. Aristakes is az 1040-es évek közepétől foglalkozik részletesen a szeldzsukok portyáival. A bizánciak terjeszkedése az örmény területeken (1045 Ani bekebelezése) a Saddádidákat is bevonta a harcokba, így a törökök a hitetlenek elleni harc miatt is Arran felé tájékozódtak. A sirvánsah is ekkoriban erődítette meg székhelyét, Yazidiyát az oguz portyák miatt.⁸ Úgy tűnik tehát, hogy amíg az irakiak a Ravvádida emírséget és a kurdokat zaklatták, addig kívül estek Bizánc érdeklődésén. Csak miután itt forró lett a ta-

⁴ BEIHAMMER 2017, 63; IBN AL-ATHÍR 2002, 33 szerint is, akik először nyugatra szöktek Arszlán törökjei közül, azok Kirmánon át Iszfahánba mentek Ala al-Daulához, és csak onnan Azerbajdzsánba, ugyanott említi azt is, hogy a gaznavida adószedők zsarnokoskodása miatt történt ez: elragadták nyájaikat és gyerekeiket is.

⁵ BLAUM 2001, 139.

⁶ IBN AL-ATHÍR 2002, 17–25. Hamadán ura, Abu Kalidzsar is házassági szövetségre lépett a Köktassal, mikor ide húzódott az 1038-as Ravvádidáktól elszenvedett vereség után. Vahszudan harcairól a türkmének ellen ld. még BOSWORTH 1968, 32–33; PEACOCK 2017.

⁷ IBN AL-ATHÍR 2002, 50. 1042/1043-ban Togríl bég Qazvinig nyomult előre és üzent a Zanjan vidékén táborozó Köktasnak és Bukának, hogy álljanak a szolgálatába, de ők elutasították, és megüzenték, hogy akár a Rumba is elmennek inkább, de nem találkoznak vele, mert tudják, hogy elfogatná őket.

⁸ SKYLITZES 2010, 419–420; ARISTAKES 1985, 64–65; SIRVÁNROL: MINORSKY 1958, 33.

laj a talpuk alatt, akkor kezdtek rendszeresen a kaukázusi keresztény területekre is betörni, hogy aztán a következő évtizedekben erre a vidékre tevődjön át dűlásaik hatóköre. A hitharc zsákmányt biztosított a nomádoknak, akik a térség legelőit is vonzóknak találták, vagyis a török letelepedést nem csak egy szempont motiválta.

Az „irakiak” megjelenése a térségben mindenestre meghatározta a török betelepülés kezdeti szakaszát. Már Horászánban is a tartomány északi peremén, nomádok számára alkalmas vidéken kaptak szállást. Amikor innen kénytelenek voltak nyugatra menekülni, ott is a hasonló adottságú területeket preferálták. A Ravvádidák területein ugyanis jó legelőket találhattak a Mugan-steppén és az Aras-folyó mentén, nyaranta pedig a környező hegyvidékre vonulhattak szállásra (csak hogy itt a helyi muszlim lakosság ennek kevésbé örült). A helyi türkmén hagyományban látható az azerbajdzsáni területek fontossága a nomádok számára: *„Nyár volt, mikor Oguz megindult Sirvan falai közül, és elérte Arrant és Mugant [...] a hőség miatt lehetetlenség volt ott maradniuk. Ezért úgy határoztak, hogy felvonulnak a hegyi nyári szállásokra [...] A nyári hónapok folyamán teljesen elfoglalták ezeknek a vilajeteknek /Arran és Mugan/ a nyári szállásait és hegyvidékeit, egészen Szabalan, az Alatak és az Agdiberi-hegyekig [...] Oguz kiengedte saját lovait Udzsan tágas és gyönyörű legelőire [...] a nyarat Oguz Alatakban nyári táborában töltötte [...] ő maga elindult a téli szállásra Arran és Mugan felé. Szállás és tartózkodás céljából a Kura és Araksz folyók között elterülő vidéket választotta [...] a következő nyári szezonban Alatakba vonult.”*⁹

Ebben az időszakban kezdték meg a térség török benépesítését és alkalmas szállásainak kikémlését. Ez az említett folyók völgyeiben felfelé történt, és így elkerülhetetlenül az örmény és grúz területeket érintette, az ellenük indított portyák a zsákmány és foglyok mellett a legelők felderítését eredményezte. Mivel idővel újabb nomád csoportok érkeztek, a lehetséges szállásterületekre indított támadások egyre gyakoribbá váltak és egyre távolabbra terjedtek ki nyugat felé.¹⁰ A mongol korból is jól ismertek az azerbajdzsáni legelőterületek: nyaranta az Alatakon kívül Sughurluk a Takht-i Suleyman mellett, a Qirk Bulakh hegység, a Siyahkuh, és Sultaniyya vidéke. Telente pedig Arran, Mughan, a Zarineh Rud (az Urmiya-tó déli oldalán), és a Safid Rud völgye.¹¹

A Ravvádidák problémáit a türkménnel az is okozhatta, hogy azokat a legelőterületeket akarták megszerezni, melyeket kurd alattvalók is használtak: a forrásokban említik összecsapásaikat.¹² A kurdok hegyvidéki pásztornépként szintén jó lovasok voltak, gyakorlottak a portyázó harcokban, így komoly ellenfelei lettek a nomád törököknek. Vahszudan rokona, Abu'l-Hajdzsa különösen ádáz harcokat vívott velük a Zagrosz hegységben. Bár ritkán együttműködésről is beszélhetünk, valószínű, hogy általában véve inkább problémás volt a két nép viszonya.¹³

A nomád törökök portyái muszlim szempontból hitharcnak (gaza) számítottak, és így érthető, hogy a forrásokban ennek hagyományos központjaiban jelennek meg az 1040-es évek közepén (Gandzsa és Dvin az arrani Saddádidák városai, Khvoy és Salmas, a Ravvádidák és a bizánciak határán). A dzsiháddal ekkoriban jobbra védekező jellegű volt,

⁹ OGUZ KÁN 2010, 38. és 93. 20–22. j.

¹⁰ Az Örmény-felföld hamarosan vonzó célponttá vált, mely aztán a nomád hódítók újabb hullámainak nyújtott nyári szállást, mint Marco Polo is megfigyelte: *„... nyáron gyakorta keresik fel a keleti tatárok, mert szarvasmarháik számára ilyenkor a legjobb legelőt nyújtja. Télen viszont a hideg minden képzeletet felülmúl, úgyhogy ebben az évszakban elhagyják az országot, és melegebb vidéket keresnek, ahol hasonló jó legelőket találnak.”* ld. MARCO POLO 2003, 66. ATTALEIATES 2012, 211 is úgy értékelte a türkmének terjeszkedését, hogy az juhlegelővé változtatta a rómaiak földjét.

¹¹ SMITH 2000, 45–46.

¹² K MOSKÓ 2000, 62. A 10. században Ibn Hauqal írta az Urmiya melletti Ušnuh-ról, hogy *„Benne s környékén [...] kurdok vannak, akik ott töltik a nyarat, s legeltetnek rajta, s ott van mindenük amijük van, illetve amit elraktároznak.”* BAR HEBRAEUS 1932, 198. 1037-nél ír arról, hogy az oguzok Arméniába mentek, ahol arabokat és kurdokat öldöstek, majd Urmiyába mentek, ahol szintén a hegyvidéki kurdokkal harcoltak, majd végül Maraghe feldúlása után a kurdok összefogtak ellenük és együttesen elűzték őket Azerbajdzsánból (MINORSKY 1958, 35) a sirváni kurdok településeit is kifosztották 1065-ben. A kurdok régóta adtak a muszlim seregekbe portyázó és felderítő lovasokat: McGEER 2008, 237–238.

¹³ IBN AL-ATHÍR 2002, 20. Egy kurd fogoly segítette az irakiak (Buka, Naszozlu és mások) átkelését a hegyeken Moszul felé 1042-ben, miután Vahszudan Tebrizben megölette több vezérüket, és Ibrahim Inál is bevonult Rajba Kizil halála után.

a bizánci terjeszkedést próbálták megakadályozni az érintett emírek, nem túl sok sikerrel (1032 Edessa, 1033 Perkri elvesztése). A türkmének megjelenése viszont hamarosan fordulatot hozott: számukra a hitharc elsősorban fogoly- és zsákmányszerző razziákat jelentett. Kezdetben az irakiak is a helybeliek szolgálatában állva portyáztak, de minél zavarosabbá váltak a politikai viszonyok a térségben (jórészt saját dűlásaik miatt),¹⁴ annál inkább kezdtek a saját szakállukra dolgozni. A türkmének tehát már a szultánok megjelenése előtt elkezdték a térség meghódítását, habár ez ekkor még nem módszeres hadjáratokat jelentett, hanem a sorozatos portyákat,

melyek idővel aláásták az ellenfelek mezőgazdaságának alapjait, ezzel könnyítve meg a nomád terjeszkedést. Az irakiak ugyan csak az első hulláma voltak a nomád vándorlásnak, de későbbi irányokat ők jelölték ki az 1040-es évek közepére: legelőterületek szerzése Azerbajdzsánban, majd újabbak keresése nyugat felé az Örmény-felföldön át végül Anatóliáig, illetve a Torostól délre Szíria felé. Később a mongolok is lényegében ezt az utat járták be, amikor 1230–1256 között meghódították a térséget, amely ezzel még nagyobb mértékű nomád bevándorlás célpontja lett.

IRODALOM

FORRÁSOK

- ARISTAKES 1985: *Aristakes Lastiverte'i's History*. Tr.: Bedrosian, R. New York 1985.
- ATTALEIATES 2012: *The History / Michael Attaleiates*. Tr.: Kaldellis, A. – Krallis, D. Cambridge–London 2012.
- BAR HEBRAEUS 1932: *The chronography of Gregory Abû'l Faraj, the son of Aaron, the Hebrew physician, commonly known as Bar Hebraeus: being the first part of his political history of the world*. Tr.: Budge, E. A. W. London 1932.
- BEYHAQI 2011: *The History of Beyhaqi (The History of Sultan Masud of Ghazna, 1030–1041) by Abu'l-Fazl Beyhaqi*. Tr.: Bosworth, C. E. Fully revised and with further commentary by Mohsen Ashtiany 1. Introduction and Translation of Years 421–423 A.H. = 1030–1032 A.D. Cambridge–London 2011.
- BEYHAQI 2011a: *The History of Beyhaqi (The History of Sultan Masud of Ghazna, 1030–1041) by Abu'l-Fazl Beyhaqi*. Tr.: Bosworth, C. E. Fully revised and with further commentary by Mohsen Ashtiany 3. Commentary, Bibliography and Index. Cambridge–London 2011.
- HUSAYNI 2011: *The History of the Seljuq State. A translation with commentary of the Akhbār al-saljūqiyya*. Tr.: Bosworth, C. E. London–New York 2011.
- IBN AL-ATHĪR 2002: *The Annals of the Saljuq Turks. Selections from al-Kāmil fī'l Tari'kh of 'Izz al-Dīn Ibn al-Athīr*. Tr. and annotated: Richards, D. S. London–New York 2002.
- KMOSKÓ 2000: Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom 1/2. Budapest 2000.
- MARCO POLO 2003: *Marco Polo utazásai*. Ford.: Vajda E. Budapest 2003.
- OGUZ KÁN: *Oguz kán*. Ford.: Soproni A. Budapest 2010.
- SKYLITZES 2010: *John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History*. Tr.: Wortley, J. Cambridge 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511779657>

¹⁴ Persze nem ők voltak ezért az egyedüli felelősök, a térség politikai konfliktusai régebbi keletiek voltak, már 1031-ben sem lehetett keletről mekkai zarándoklatra menni a rablók miatt: BEYHAQI 2011, 472. és BEYHAQI 2011a, 227. j.

- BEIHAMMER 2017: Beihammer, A. D.: *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040–1130*. London–New York 2017. <https://doi.org/10.4324/9781315271033>
- BLAUM 2001: Blaum, P. A.: Children of the Arrow. The Strange Saga of the Iraqi Turkmens. *The International Journal of Kurdish Studies* 15 (2001) 137–164.
- BOSWORTH 1968: Bosworth, C. E.: The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000–1217) In: *The Cambridge History of Iran 5. The Saljuq and Mongol Periods*. Ed.: Boyle, J. A. Cambridge 1968, 1–202. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521069366.002>
- MCGEER 2008: McGeer, E.: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington 2008.
- MINORSKY 1958: Minorsky, V.: *A History of Shārvan and Darband in the 10th–11th centuries*. Cambridge 1958.
- PEACOCK 2005: Peacock, A. C. S.: Nomadic Society and the Seljūq Campaigns in Caucasia. *Iran and the Caucasus* 9 (2005) 205–230. <https://doi.org/10.1163/157338405774829331>
- PEACOCK 2017: Peacock, A. C. S.: “Rawwadids”. In: *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2017 (<http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids>).
- SMITH 2000: Smith, J. M. Jr.: Mongol nomadism and Middle Eastern geography: qishlaqs and tumens. In: *The Mongol Empire and its Legacy*. Eds.: Morgan, D. O. – Amitai-Preiss, R. Leiden 2000, 39–56. https://doi.org/10.1163/9789004492738_009

THE „IRAQI TÜRK MENS” IN AZERBAIJAN (c. 1029–1044 AD)

MÁRTON TÖSÉR

The first western destination of the Oghuz-Turkish migration in the 11th century affected northwestern Iran. They were initially welcomed guests in the area of the Rawwadid Emirate here, as they were counted on them as useful auxiliary troops against their rival neighbors. As the turkification of the area began with this group, it is worth examining the conditions that allowed their settlement.

